

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ МІГРАЦІЇ ЯК СПОСОБУ ІСНУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА

Національний авіаційний університет

*У статті зроблена спроба розкрити філософські основи міграції як способу існування суспільства, удосконалення суспільних відносин.***Вступ**

Однією з глобальних проблем сучасності є міграція. Масштабність міграційних процесів і значущість тих соціальних, економічних, демографічних і ін. змін, які вони привносять в життя країн і народів, вимагає посилення уваги до всестороннього дослідження цього феномену.

У різні історичні періоди в суспільстві виникали проблеми і виклики, що супроводилися міграцією населення. При звичайних, стабільних умовах мирного співіснування людей у суспільстві і природі, як правило, не має масового характеру. Міграційні процеси значно посилюються в періоди міжнародних конфліктів, воєн, революцій, при формуванні або розпаді імперій, а також – в періоди екологічних криз, з метою освоєння нових територій.

Масштабність сучасних міграційних процесів і значимість тих соціальних, економічних, демографічних та інших змін, які вони вносять в життя країн та народів, потребує всестороннього дослідження цього феномена. Зокрема, особливої уваги заслуговує аналіз системи та структури людської діяльності, розуміння таких важливих проблем суспільного життя, як специфіка типу соціального буття, функціонування та розвиток основних сфер життєдіяльності суспільства.

Метою дослідження є проведення соціально-філософського аналізу міграції як способу існування суспільства, визначення філософсько-методологічних принципів дослідження міграції як способу існування суспільства; розкриття філософських підстав міграції як способу існування суспільства, вдосконалення суспільних відносин.

Постановка проблеми

Однією з глобальних проблем сучасності є міграція. Масштабність міграційних процесів і значимість тих соціальних, економічних, демографічних та інших змін, які вони вносять в життя країн та народів, потребує посиленої уваги до всестороннього дослідження цього феномена. Зокрема особливої уваги заслуговує аналіз системи та структури людської діяльності, розуміння таких важливих проблем суспільного життя, як специфіка типу соціального буття, функціонування та розвиток основних сфер життєдіяльності суспільства.

Аналіз досліджень та публікацій

За порівняно невеликий історичний період вивчення міграції виникли різні наукові теорії, розроблені в контексті географічного, історичного, політичного, економічного демографічного і ін. наукових підходів. У існуючих концепціях міграції відбивається світогляд авторів, їх політичні орієнтири і переваги, які досить часто містять теоретико-методологічні тези про міграцію в цілях

обґрунтування «одновимірних» «лінійних» практичних рішень. У сучасному суспільстві поки що не склалася єдина соціологічна теорія міграційних процесів заснована на філософському аналізі цього феномену. Продукуються окремі напрацювання дослідників з деяких питань міграційних рухів, актуальних проблем масових переміщень тих або інших народів і соціальних спільнот.

У сучасній науці існують різні міграційні теорії і наукові підходи: неокласичні макро- і мікрорівень теорії; теорії «нової економічної міграції» і «подвійної трудової ринкової»; теорія «світових систем»; мережева теорія; теорія «сукупної причинної обумовленості» і ін.

Проблеми розвитку світових міграційних процесів викликали значний інтерес багатьох учених. Так, у роботах П.Кругмана, П.Стокера, Дж.Саймона, С.Кастла, В.Кларка, В.Хьюго, М.Тодаро, К.Макконнелла, О.Тоффлера знайшли відображення проблеми управління міграційними потоками. З'ясуванню теоретичних проблем міграційних процесів присвячені наукові розробки вчених країн СНД – Ж.Зайончковської, Т.Заславської, А.Кирєєва, І.Цапенко. Окремі соціально-економічні аспекти міграційних процесів досліджені українськими вченими: В.Будкіним, О.Гришнвою, Ф.Заставним, Б.Лановиком, Е.Лібановою, О.Магилівською, Т.Петровою, О.Позняком, А.Поручником, М.Романюком, А.Румянцевим, В.Савчуком, С.Сіденко, А.Філіпенком, О.Хомрою, І.Школою та ін. Вивчення міграційних процесів неможливе без врахування впливу демографічного чинника. Дослідженнями в цій галузі знань займалися: А.Г. Вишневіський, М.Б. Денісенко, С.П. Ермаков, В.А. Іонцев, Г.Н. Карелова, С.П. Капіца, А.Я. Кваша, В.М. Медків, Л.Л. Рибаківський, Б.С. Хорев, Д.К. Шелестінь, В.А. Отрут і ін.

Міграційна проблематика в більшості випадків опосередкована різними видами конфліктів. Розробкою теорії конфлікту займалися Э. Дюркгейм, Т. Парсонс, П. Смелзер, К. Маркс, М. Вебер і ін. Вивченням етнополітичних конфліктів на території колишнього СРСР займалися: В.А. Авксентьев, А.Г. Здравомислов, Д.П. Зеркин, Г.С. Котанджян і ін.

У сучасних умовах існування міграції актуалізується проблема соціального передбачення і прогнозування різних процесів у суспільстві. Розробкою цієї проблематики займалися В.Г. Віноградов, А.М. Гендін, К.В. Рубчевський, Л.Л. Рибаківський і ін.

Основна частина

Серед головних причини міграції населення можна назвати – соціально-економічні, політичні, воєнні, екологічні. Міграція населення відіграла

велику роль у розвитку людства. Її історична роль зв'язана з процесами заселення землі, освіти і змішення рас і народів; економічна – з господарським освоєнням землі, розвитком продуктивних сил, об'єднанням територіально розподілених природних ресурсів і засобів виробництва з робочою силою; соціальна – пов'язана з повнішою реалізацією потреб [1, с. 330].

У філософському напрямі дослідження досить детально відображена наступна проблематика:

1) міграція як прояв соціальної форми руху матерії;

2) детермінованість міграційних процесів об'єктивними законами суспільного життя, змістом і структурою суспільних відносин, рівнем розвитку матеріального виробництва і так далі.

Масштабність міграційних процесів зв'язана з необхідністю проведення всестороннього комплексного вивчення цього явища, що включає аналіз діяльної суті людини, системи і структури людської діяльності, розуміння таких важливих проблем суспільної життя, як специфіка способу соціального буття, функціонування і розвиток основних сфер життєдіяльності суспільства.

Спосіб існування суспільства – це засіб, яким люди, в процесі спільної діяльності відтворюють матеріальні і духовні основи свого життя, підтримують корінні принципи суспільних відносин. Спосіб існування суспільства виражається через соціальну взаємодію, суттєві аспекти якого визначаються:

1) колективістським або індивідуалістичним типом соціальності;

2) різними рівнями взаємовідносин між людьми;

3) принципами самоствердження людей в суспільстві;

4) способом життя людей (осілість і кочівництво);

5) міграційними процесами й інше.

У зв'язку з цим міграція виступає як певний спосіб існування суспільства, як можливість людей здійснювати життєдіяльність в тих чи інших формах зміни свого місця проживання. Під сучасною міграцією населення визначається будь-яке його територіальне переміщення, пов'язане з перетином як зовнішніх, так і внутрішніх кордонів адміністративно-територіальних утворень з метою зміни місця проживання або тимчасового перебування на новій території для навчання або роботи.

Отже, міграція означає переміщення людей з метою участі їх в процесі вироблення і відтворення суспільного життя на новому місці. Ф. Енгельс в свій час підкреслював, що визначальним моментом в історії є, в кінцевому рахунку, виробництво і відтворення безпосередньо життя. Але само воно двоякого роду. З одного боку – це виробництво засобів існування: продуктів харчування, одягу, житла і необхідних пристосувань, з іншої – виробництво самої людини, продовження роду.

Ми вважаємо, що повнота прояву і визначеність міграційних процесів створюється конкретними історичними умовами, соціальним середовищем і тим типом суспільства, в якому вони здійснюються. Існують два основних типи суспільств:

колективістське і індивідуалістичне. Кожному з них властивий свій спосіб відтворення матеріальних основ життя, суспільних відносин, культурно-історичних і національних традицій, тобто того, що становить сутність способу існування суспільства. Тому чи іншому способу існування суспільства притаманний свій тип суспільного життя, стандарт соціальності, в умовах якого відбуваються міграційні процеси. Так, в рамках концепції індивідуалістичного суспільства як вихідне розглядається окремий індивід, а суспільні форми – мораль, релігія, мистецтво, право – як похідне, таке, що створене індивідуальною свідомістю.

Колективістські концепції, навпаки, визнають верховенство деякого колективу або групи – наприклад, суспільства, держави, нації або класу – над людською особистістю. До індивідуалістичних концепцій схилялися філософи Нового часу (як емпірики, так і раціоналісти), а також І. Кант, позитивісти, представники філософії життя, феноменології. Колективістська традиція яскраво представлена у Гегеля і Маркса [2, с. 241].

Пізнання соціального руху, різновидом якого є міграція, багато в чому пов'язане з відкриттям форм руху матерії і класифікацією них К. Марксом и Ф. Енгельсом. Розрізняється внутрішня і зовнішня оформленість соціального руху матерії. Під внутрішньою оформленістю ми розуміємо внутрішню організацію, що забезпечує єдність світу людства, під зовнішньою – співвідношення різних форм руху матерії і їх єдність в русі як способі існування матерії [3, с. 239]. Міграція є способом існування суспільства, опосередкованим тим чи іншим типом соціальності, вона сама є соціальним рухом матерії.

Ідея соціальності як концентрованого вираження зовнішніх по відношенню до людських індивідів форм (норм, стандартів, еталонів) суспільного життя, отримала широке поширення і розроблялася різними напрямками і школами соціальної і філософської думки. Багато дослідників звертало увагу на залежність типу суспільства від його соціальності: Жан Боден («Про республіку», 1577 г.), Шарль Монтеск'є («Дух Законів», 1748 г.), Франсуа Вольтер, Іоанн Гердер і інш.

Кожне суспільство на будь-якому етапі свого існування характеризується, на наш погляд, наступними проявами:

1) певною формою спільного проживання і освоєння території;

2) способом виробництва (і відтворення) реального життя;

3) наявністю сталих зв'язків і відносин, тобто закріплених певною системою соціальних норм і цінностей, розподілом соціальних статусів і ролей, що відповідають їм;

4) усвідомленням своєї єдності як цілого, своєї самостійності і унікальності, що виражається в певних уявленнях та ідеях, цінностях життя, світогляді, культурі і т.д.

Суспільство в результаті такого підходу постає як демографічна, виробнича, соціальна і духовна спільність його індивідів, які представлені в тій чи іншій мірі доскональними особистостями і ведуть кочівний або осілий спосіб життя, що мають

відповідний тип соціальності. Варто зазначити, що оформлення соціальності в колективістському суспільстві розкривається в контексті діалектики одиничного і множинного. Одиничне неминує розкривається у множинному, а множинне втілюється через одиничне. З позиції діалектики міграція як спосіб існування суспільства – це соціальний рух матерії, обумовлений детермінацією суспільно-історичних зв'язків.

Діалектика способів існування суспільства і міграції – це діалектика соціальної форми руху матерії. Вона є цілісністю суспільного життя, прагненням цієї цілісності до досконалості. До способів існування суспільства необхідно віднести спосіб життя людей, представлений кочівництвом та осідлістю. У зв'язку з цим звернімося до досліджень деяких вчених, об'єктом дослідження яких в кінці XIX – на початку XX століть були люди, які часто змінювали місця проживання. Спеціалісти різних сфер знання намагалися з'ясувати та пояснити причини їх кочового способу життя. Так, на початку XX століття в соціальній психології розповсюдженим об'єктом дослідження був волоцюга, мандрівник та їх протилежність – домосід [4]. Дослідники відмічали, що всі різновиди волоцюг відрізняються пристрастю до бродячого життя, невмінням перебувати в одноманітних умовах праці та життя. Висловлювалися припущення, що чим більше людина наділена енергією, тим складніше їй вжитися в умовах систематичних занять осідлого життя.

Американський соціолог та політолог С. Хатінгтон, відстоює ідеї про визначальні ролі біологічних та географічних факторів в історії людської спільноти. Він констатує поняття «спорідненої групи» – групи або народу зі схожою культурою та мовою. В основі формування «споріднених груп» лежить, на думку Хатінгтона, явище відбору, яке має вирішальне значення в процесах вироблення як расових, так і соціальних особливостей цих груп. Таким чином, Хатінгтон притримується ідеї про два закони відбору: елімінування представників, не пристосованих до даних умов існування, з одного боку, та зникнення тих звичаїв і нравів, які шкідливі для «спорідненої групи» – з іншого. Такими селективними процесами Хатінгтон пояснює біологічні та культурні розбіжності між осілими та кочовими народами, у зіткненні яких він бачить одну з головних причин історії. Слід підкреслити, що С. Хатінгтон в своїй теорії про походження та розвиток історії поведінкових груп, багато в чому можна зіставити з мікроетносом Гумільова, завдяки якому «відбувся перехід від загального знання про філософію історії, від праць натурфілософів, від книг Дж. Віко, І.Гердера, Н.Грановського, Н.Данилевського, О. Шпенглера, А. Тойнбі, до побудови синтезу нової історико-етнологічної дисципліни, яка є природньонауковою». [5, с. 554]

Згідно позиції, яка заснована на діалектичній системі теоретизування як науки про всезагальний зв'язок явищ, міграційні переміщення людей відбуваються в умовах необхідності удосконалення відносин між людьми, етнічними групами,

державами, цивілізаціями, а також задля удосконалення самого державного устрою. Ці проблеми актуальні для всього людства і в даному аспекті пов'язані з сучасною ситуацією в Україні. Загальновідомо, що однією з найгостріших проблем суспільного розвитку в Україні стала вимушена міграція, так як наслідок цього феномену соціально-економічні, політичні, демографічні, екологічні етнопсихологічні проблеми.

Досягнення позитивних результатів в управлінні міграційними процесами може бути досягнуте шляхом усвідомлення і розуміння необхідності всебічного вдосконалення суспільних відносин, надання їм гармонійного розвитку, а це неможливо без чітко розробленої теоретичної бази. В зв'язку з цим особливе значення набувають філософсько-методологічні принципи, зокрема, діалектики.

У міграційних процесах, перш за все, враховується демографічний контекст, економічні фактори. Існує статистика, що з більш, ніж 6 млрд. людей, що проживають на планеті, близько 150 млн. (2,5%) мешкають поза межами країн, де вони народилися [6, с. 12]. Кількісні показники не відображають всіх міграційних проблем в суспільстві, що глобалізується. У зв'язку з цим необхідно застосовувати діалектичний метод, за допомогою якого виявляються нові характеристики міграційних процесів, які не були притаманні цим процесам на всіх попередніх етапах розвитку суспільства. До таких характеристик належать: структурне і функціональне різноманіття міграційних явищ; їх динамічність, багатофакторність і суперечність. Причинно-наслідкові зв'язки міграційних процесів притаманні як їх генезису, так і еволюційній взаємодії із зовнішнім середовищем. Цей стан речей в міграційних процесах пов'язаний з ускладненням структури суспільства, прискоренням темпів його розвитку, розвитком суспільних відносин в умовах транснаціональних процесів взаємодії культур, інтеграції науки, техніки, економіки й освіти [7].

Для дослідження міграції суттєвою є соціально-екологічна роль міграції у формуванні економічного рівня структури суспільства, розглянута Р. Парком, який підкреслює, що історичний прогрес і процес розвитку цивілізації можливі лише за умов постійного міграційного пересування людей і змішуванні народів і культур, які відбуваються при цьому [8, с.37].

Ми погоджуємося, що масове і швидкісне переміщення сучасної людини у соціальному і географічному просторі визначаються, насамперед, економічними, науково-технічними, політичними, етнічними, кліматичними й іншими факторами. У той же час потрібно враховувати, що вони можуть відбуватися і накопичуватися не тільки в силу об'єктивних законів розвитку суспільства і соціоприродних подій, але і бути передбаченими.

Так, на противагу приросту населення у світі, в Європі і Україні спостерігаються інші тенденції: зниження темпів росту населення і його старіння, що впливає на ринок праці. Тому в рамках єдиної загальноєвропейської держави – ЄС – міграція стає принципово важливим фактором росту населення.

Економісти досліджують ситуацію на ринку праці і вплив на неї міграційних процесів, демографи – зміни у складі населення, а також ті, що пов'язані з міграцією. Прискіпливо вивчаються проблеми трудової міграції, напрямки й інтенсивність міграційних потоків, звертається увага на відмінності в міграційній політиці різних країн, питаннях легалізації мігрантів, потенційному отриманні ними громадянства за «правом крові» або «правом землі», а також «натуралізації», що нерідко використовуються сумісно. Оцінюється становище мігрантів у різних країнах з юридичної точки зору, наявність або відсутність дискримінації і заходи проти неї [9, с. 25].

Визначення міграційної проблематики в цьому аспекті, коли враховується різнобічність міграційних процесів, але все ж головне у цьому питанні – капіталізація трудових ресурсів, представлених мігрантами, змушує знову повернутися до проблеми синтезу міграції і двох типів соціальності, до діалектичного і метафізичного. У світі, що глобалізується, важливі для підтримання належного існування суспільства проблеми переходять зі сфери національної компетенції в сферу міжнародну, міжнародну. Внаслідок цього в Європейському Союзі шукають шляхи вирішення проблеми наростаючої міграції за допомогою спільних дій з єдиного центру, намагаючись управляти процесом під керівництвом правління Євросоюзу – Комісії ЄС в Брюсселі.

Відбувається пристосування національних законодавств, уніфікація законів, що регулюють правила легальної міграції в ЄС, уточнюються висунуті засновниками ЄС загальні положення вільного пересування людей в рамках Євросоюзу. Вірогідно, цей досвід корисний і для України, яка як держава, що прагне стати членом ЄС, варто було б наполягати на пришвидшеній розробці, а головне – дотриманні загальних правил міграції в межах своєї території з урахуванням різних типів соціальності [10, с. 123]. В зв'язку з цим, без сумніву, зростає необхідність (актуальність) теоретичного, соціально-філософського дослідження міграційних процесів, формулювання філософсько-методологічних засобів розкриття соціальної природи цих явищ. У межах досліджуваної теми («Міграція як спосіб існування суспільства») найбільшу цікавість викликають проблеми соціально-економічної, геополітичної сфери життєдіяльності суспільства, соціальна динаміка етнічних культур, загальний механізм історико-культурної соціалізації індивіда, залучення його до звичаїв і традицій конкретної національної спільноти, логіка адаптації колективів, що мігрують, в умовах природного середовища і суспільних зв'язків.

У реальних умовах існування проблеми міграції виникла необхідність створення нових механізмів забезпечення справжніх гарантій міжнародних прав людини, а також нових стосунків і взаємних зобов'язань особистості і держави з урахуванням специфіки колективістського й індивідуалістичного типу соціальності. Істотним у здійсненні правового регулювання міграційних процесів вважається

процес гармонізації взаємовідносин у суспільстві – незалежно від того, багатонаціональне чи мононаціональне воно, багатоконфесійне чи ні; все залежить від рівня досконалості кожного члена суспільства. Для діалектичної системи теоретизування суттєвим для розуміння та практичної реалізації по відношенню до міграційних процесів є удосконалення суспільних відносин, надання їм гармонійного розвитку, встановлення взаємопорозуміння між мігрантами та приймаючою стороною, що є необхідною умовою ефективного управління міграційними процесами в Україні [11, с. 25].

В той час як для метафізичної системи теоретизування суттєвим для розуміння та практичної реалізації міграційних процесів є плюралістичні концепції реалізації міграційних процесів, абсолютизація розділення соціального світу на населення країни та мігрантів, які до неї прибувають. Міграція при такому сприйнятті неминує супроводжуватися ксенофобією, етнократичними претензіями, дистанціюванням, відчуженням мігрантів та соціальною напругою [12]. У зв'язку з чим, на сучасному етапі людству необхідно: 1) осмислити підсумки історичного процесу і визначити конкретні завдання подальшого розвитку; 2) підвищити рівень керування і функціонування і розвитком суспільства; 3) сформулювати науково обґрунтовану стратегію стійкого розвитку як оптимальної форми подальшого соціального прогресу; 4) активізувати широкі прошарки населення в реалізації стійкого розвитку суспільства.

Висновки

Міграцію як спосіб існування суспільства з соціально-філософської точки зору визначає та диференціює концепція колективістського та індивідуалістичного типів соціальності.

Принцип єдності міграційних процесів і типу суспільства може бути дуже практичними у вирішенні багатьох питань, так як він розповсюджується на широкі аспекти соціально-практичного управління і регулювання міграційних процесів.

З точки зору діалектики міграція – це спосіб існування суспільства, соціальний рух матерії, який потребує удосконалення, що проявляється в установленні гармонійних зв'язків між мігрантами та приймаючою стороною, системності та впорядкованості міграційних процесів.

З позиції діалектичної єдності теорії і практики міграція є впорядкованістю і системністю, які знаходять свій вираз у вдосконаленні політичної, соціальної, духовної, економічної сфер суспільства.

В реальних умовах існування проблеми міграції виникла необхідність створення нових механізмів забезпечення справжніх гарантій міжнародних прав людини, а також нових стосунків і взаємних зобов'язань особистості і держави з урахуванням специфіки колективістського й індивідуалістичного типу соціальності. Істотним у здійсненні правового регулювання міграційних процесів вважається процес гармонізації взаємовідносин у суспільстві –

незалежно від того, багатонаціональне чи мононаціональне воно, багатоконфесійне чи ні; все залежить від рівня досконалості кожного члена суспільства.

У зв'язку з цим в дослідженнях феномену міграції необхідно враховувати специфіку соціально-філософського рівня теоретизування, формулювання філософсько-методологічних засобів розкриття соціальної природи цих явищ, системний характер досліджень, які включають культурологічні, етнопсихологічні, правові, цивілізаційні та інші аспекти.

Список літератури

1. *Киреев А.П.* Международная экономика. – М.: Международные отношения, 1997. – с.328-330.
2. *Прибиткова І.М.* Основи демографії. – К.: АртЕк, 1997. – с.231-247.

3. International Migration Report 2002, United Nations, New York, 2002, p. 9-50.

4. International migration and development: Report of the Secretary-General, <http://www.unpopulation.org>.

5. *Маркс К., Энгельс Ф.* Наброски к критике политической экономии. Соч. Т. 1.- с.544-571.

6. Statistical Yearbook on Migration 2002-2004. N.Y., 2005, p. 12-13.

7. *Statistics in Focus: Population and Social Condition*, <http://europa.eu.int/comm/eurostat/>

8. *Тарлецкая Л.В.* Международная демография и статистика: оценки и прогнозы ООН. МЭ и МО, 2008, №3.- с.37.

9. *Гайдуцкий А.П.* – Міграційний капітал в Україні.//Фінанси України.-2007.-№5.-с.24-37.

10. *R. Ehrenberg and R. Smith* Modern Labor Economics. New York: Harper-Collins, 1997, p. 123

11. *Пирожков С.І.* Демографічний розвиток України: сучасне та майбутнє. Вісн. НАН України, 2006, №1. – с.59-64.

12. *Analysis: The great migration question. By Dominic Casciani*, http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/3267505.stm

Ю.И. Кривенко

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ МИГРАЦИИ КАК СПОСОБ СУЩЕСТВОВАНИЯ ОБЩЕСТВА

В статье сделана попытка раскрыть философские основы миграции как способа существования общества, совершенствования общественных отношений.

I. Kryvenko

SOCIAL-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF MIGRATION AS THE WAY OF SOCIETY'S EXISTENCE

Disclosure of philosophical foundations of migration as a way of existence of society and it's improvement is considered.